

En doft av helighet

Magnus Lundberg

**Föreläsning vid Vetenskapsrådets kvartalseminarium, 7 november 2014 med temat
”Dofters betydelse”**

Jag ska tala om relationen mellan katolicism och lukt. Närmare bestämt kommer jag att resonera om hur helighet sades lukta och hur lukt kunde användas som bevis på att någon var ett helgon. Det kommer att handla om begreppet en doft av helighet.

Dofter och lukter av många slag har faktiskt en central roll i den kristna historien, både som metaforer och faktiska dofter. Jag tar min utgångspunkt i helgonberättelser om medeltida och tidigmoderna kvinnor från Västeuropa och det spanska Amerika. De biografier som skrevs om dem behandlade deras liv, dygder, död i helighet och ofta mirakler efter döden.

Helgonbiografier är en genre där imitation var vanligare än originalitet, och variationer på samma tema återkommer ofta. Inledningsvis kommer jag att i ganska stor detalj beskriva *en* kvinnas doft. Därifrån kommer jag att följa vällukten framåt och bakåt i tiden för att försöka förstå vad det är som luktar och hur det doftar.

I oktober 1582 dog karmelitnunnan Teresa de Jesús i ett kloster i Alba de Tormes i nordvästra Spanien. Hon helgonförklarades fyrtio år senare och är mer känd som Teresa av Avila. Teresa genomförde under sitt liv en strikt reform av spanska karmelitkloster. Hon menade att nunnornas liv blivit för världsligt. Hennes vision var att de skulle leva i absolut fattigdom och vara strikt fysiskt avskurna från yttervärlden. Nunnorna skulle använda en mycket stor del av sin vakna tid åt bön. Även om karmelitsystrarna skulle leva avskilt rörde sig Teresa själv genom Spanien för att reformera kloster. Hon anlände till Alba de Tormes, utanför Salamanca, svårt sjuk i feber och dog kort därefter. Hennes sista dagar i livet, död och begravning skildras i åtskilliga biografier. Dessutom finns mängder av vittnesmål kopplade till dessa teman i helgonförklaringsprocessen. Vad säger då dessa författare om Teresas doft?

Den döda Teresa luktade mycket, och hon luktade gott. Efter hennes död förändrades hennes kropp, men inte på det sätt som brukar ske med döda. Hon blev istället rosig, rynkorna slätades ut, hon såg yngre ut och hennes kropp blev lätt som en tvååring. Genast efter döden gav hon ifrån sig en vidunderlig och stark doft. De som tog hand om hennes kropp kunde inte tvätta bort den från sina händer. Doften av den döda Teresas helighet förändrades över tid. Ibland hade den drag av liljor, andra gånger av rosor och violer, men oftast beskrev den som en underbar doft som inte kunde beskrivas på annat sätt än som himmelsk. Vällukten öppnade till och med näsor. En nunna som kysste hennes fot återfick luktsinnet. Men det vara inte bara den döda kroppen som luktade blommor. Saker hon nyligen rört vid började också dofta och hela klostret fylldes av en nästan förlamande väldoft.

Teresa begravdes någon dag efter sin död i en enkel kista, som gick sönder när man lade jord och stenar över den. Hon balsamerades inte. Istället ville man se om vad som hände med kroppen. Livet som begravd skulle förhoppningsvis peka på om hon nu verkligen befann sig i himlen. Tecken på helighet var dygder under livet och mirakel efter döden, men också sådant som ett mirakulöst bevarande av den döda kroppen. Allt detta blev argument i den officiella kanoniseringsprocessen.

Teresa fortsatte att dofta även sedan hon begravts. Allra mest doftade hon på sina favorithelgons firningsdagar. Nunnorna och kretsen av präster runt dem började bli otåliga. Det borde vara dags att gräva upp henne för att undersöka om kroppen förruttnat eller om den var mer eller mindre intakt. Efter nio månader grävdes Teresa upp och de närvarande vittnade om att hon var helt och hållet intakt; tiden i graven hade inte påverkat kroppen. Det var ett tecken på utvaldhet, något som inte var den naturliga mänskliga utvecklingen. Hennes blod hade inte koagulerat, kroppen var inte likstel och flödade dessutom av väldoftande olja. De som grävde upp Teresa och de som stod runt graven överväldigades av en mycket stark, underbar doft, som gjorde dem yra. Den var inte jämförbar med något annat de hade känt tidigare.

En tid efter döden fraktades Teresas kropp till hemstaden Avila, men återfördes till Alba de Tormes några år sedan. Det blev en kamp om den heliga kroppen mellan de två klostren. Doft spreds från kroppen när hon fraktades fram och tillbaka mellan städerna och dröjde sig kvar i omgivningarna. En skeptisk nunna som vid en genomresa sade att Teresa stank död, utsattes för en starkare doftpust än någonsin, och slogs till golvet. Teresas kropp betraktades som

fullständig, inkorrupt, men helheten var också ett tecken på att hon nu kunde delas och omformas till relikier. Under de kommande åren blev hon uppdelad. Man skar av en arm. En hand. Den andra armen. Man tog ur hjärtat och skar av små, små bitar av kött, skinn och fingrar. Förutom direkta relikier av kroppen fanns också så kallade kontaktrelikier, som svepningen och jorden omkring kroppen. Allt kunde delas upp och allt luktade.

Den heliga doften var högst påtaglig och helgonbiografier från medeltid och tidigmodern tid redogör ofta för att de döda heliga luktade gott, trots att detta naturligtvis stod i strid med den naturliga nedbrytningsprocessen efter döden. Vad är det då för idéer som spelar in i historier om döda kristna som doftar?

En tidig kristen text om doft återfinns redan i Nya testamentet, närmare bestämt i 2 Korintierbrevets kapitel 2: "Gud vare tack som genom Kristus alltid för mig med i sitt triumftåg och överallt låter mig sprida kristuskunskapens doft. Ty till Guds ära är jag en kristusdoft bland dem som räddas och bland dem som går förlorade, en doft av död till död för dem som går förlorade, av liv till liv för dem som räddas." Paulus försvarar här sina handlingar och sin auktoritet gentemot skeptiker. Han hävdade att han var en sann apostel och predikade det sanna budskapet om Kristus. För dem som trodde var budskapet en god doft som ledde till liv, för dem som inte trodde, luktade det illa och ledde till död.

I den tidiga kristendomen, under de första århundradena enligt vår tideräkning spelade lukt och luktmetaforer en stor betydelse. Offer till den sanna guden luktade gott och avgudaoffer illa. Martyrer som brändes på bål sades lukta bröd eller rökelse, men rökelse i sig användes sällan i kyrkor före trehundralet, eftersom de kristna ville avgränsa sig från andra religioner i regionen. Dofthen hade framförallt en moralisk kvalitet. Det var den dygdiga människan som luktade och hennes lukt steg mot himlen. Gud hade en näsa som kände doften. Dofthen är en metafor, men också konkret, även om det sällan beskrivs hur detta gick till.

Liv och helhet luktar gott. Död och nedbrytning luktar illa. Det är inte kroppen som är problemet. Kristna traditioner har i en mening ofta varit kroppsfientliga, speciellt när det gäller sexualitet. Samtidigt har kristendomen varit kroppsriktad. Inkarnationen, att Gud blev människa och kropp, är centralt, liksom tron på att kroppen uppstår vid historiens slut. Detta är dock slutpunkten. Först måste den fysiska kroppen genomgå förruttnelse och nedbrytning, men vissa är utvalda att inte brytas ned, ett tecken på frälsning, helgonskap om vi så vill. Det

har funnits och finns en misogyn hållning i kristna traditioner. Kvinnors kroppar är instabila. De är inte lika perfekta som mannen, men samtidigt mer öppna för gudomlig nåd och mirakler.

Hela Kristus uppstod och steg upp till himlen, hela Maria somnade in och steg upp till himlen. De levde och var intakta. Under medeltiden uppstod intrikata teologiska diskussioner om denna helhet. Kunde det finnas relikier av Kristus och Maria, trots att de upptagits till himlen i kropp och själ? Fanns det ens torkat blod kvar eller hade allt följt med till himlen? Har var det med blodet som föll på marken under korset? Hur var det med Kristi förhud och mjölkttänder? Hur var det med Marias bröstmjölk? Lukten fungerade som bevis på att de var sanna relikier, men det fanns åtminstone sjutton förhudar, bara i Västeuropa. Hela Kristus närvarande i nattvardens vin och bröd, osynligt och luktar fortfarande bröd och vin. Det yttre, accidensen, förändrades, men substansen, det inre, var Kristi kropp och blod. Om brödet vore bloddrypande och luktade skulle de kristna bli rädda, resonerade man.

När det gäller de döda var en inkorrump, välbevarad och väldoftande kropp ett tecken på övernaturlig dygd, en nåd och ett tecken, något påtagligt. De hade en doft av Kristus, men lukten och de andra sinnen är inga säkra redskap, bara argument. Människor vet inte säkert om de är frälsa och människor kan inte vara säkra om någon annan kommer att frälsas. Det dygdiga livet och den goda döden var en förberedelse för livet efter detta. De sista dagarna och timmarna var viktiga. Då skulle man bekänna synder, ta emot en sista kommunion, be och ha andra som bad för ens eviga väl. Demonerna ansågs särskilt aktiva vid en människas dödsbädd och de luktade svavel och avskräde.

I helgonberättelser och andra äldre kristna texter luktar synd och ondska illa. De tidiga kristna källorna talar ibland om ett slags moralisk stank som stod runt dem som var svåra syndare. Helvetet hade en stickande svaveldoft, men alla sinnen påverkades där. Perceptionerna blev till och med starkare efter döden, för att det eviga lidandet verkligen skulle bli stort. Jesuitordens grundare, Ignatius av Loyola, skriver i sina *Andliga övningar* att en bra förberedelse för att känna Guds vilja är att med alla sinnen, däribland luktsinnet, föreställa sig stanken i helvetet. På detta sätt kan människan strida mot det ond.

Lukten skilde de trogna från de otrogna. De religiöst annorlunda ansågs ofta kunna lukta illa. När man brände kättare steg en vidrig odör mot himlen. Samtidigt gladdes det Gud. Det fanns

också en långlivad kristen tanke om att judar hade en distinkt och hemsk lukt, *foetor Judaicus*.

Men nu är det mer komplicerat än så. Också helighet kunde lukta illa. Att tvätta sig ofta och än mindre att använda parfym var otänkbart för en nunna eller en asketisk eremit, och att genomlida sjukdomar som kunde ge upphov till odörer var också en del av heligheten. Gud prövade den troende genom sjukdom. Asketen kunde stinka, en helig stank som ibland på ett mirakulöst sätt kunde omformas till väldoft. Den heliga väldoften och den heliga stanken stod när varandra, åtminstone under livet. Sedan vann väldoften. Och den heliga kvinnan skulle på alla möjliga sätt kuva sina sinnesintryck för att koncentrera sig på sin brudgum. Att med alla sinnen söka Gud och finna kristusdoften som Paulus talade om. Smaken, känseln och luktsinnet skulle avtrubbas. Att hålla över maten med bittra och illaluktande örter var ett sätt att motverka njutningen. Att göra så att maten smakade och luktade förskräckligt. Att inte lukta på väldoftande frukt och kryddor. Att dricka var och vatten som sjuka tvättats i, var en stank och en smak som skulle övervinnas. Om de bara gjorde det skulle det stinkande varet lukta och smaka honung. De skulle med alla sinnen söka Gud och finna kristusdoften som Paulus talade om.

Jag vill avsluta med en berättelse om en annan väldoftande kvinna. Rosa av Lima, en peruanska som blev Latinamerikas första helgon. Biografierna underströk hennes extraordinära botgöring, som vi med moderna termer skulle kalla självskadebeteende och anorexi. Det är dock svårt att ställa diagnoser med hjälp av historiskt material, framförallt med hjälp av helgonbiografier. De fromma levnadstecknarna intygade i alla fall att hon knappt åt och drack. När hon väl åt, åt hon bittra örter. Hon sov med en sten som kudde, piskade sig och hängde sig i håret, och smetade chili i ansiktet. Hon var döpt till Isabel, men kom att kallas Rosa eftersom en tjänstekvinna vid ett tillfälle när hon var ett litet barn såg hennes ansikte förvandlas till en ros. Det stod också en rosendoft omkring henne under livet. Hon dog 1617, trettio år gammal.

När hon lades på lit de parade samlades mängder av människor, för ta på hennes döda kropp, ta delar av hennes kläder som relikier eller kanske till och med bita bort kroppsdelar. Soldater sattes ut för att skydda kroppen. En doft spriddes från liket, naturligtvis av rosor, hennes namn var ju Rosa. Liksom Teresa såg hon mycket friskare och rosigare ut som död än som levande. Man kan fortfarande hennes kranium som man kan betrakta i en kyrka Lima och det pryds av

en krans av rosor. Kanske finns det en doft av helighet kvar om man öppnar luckan till relikskrinet? Det finns det nog många troende som inte skulle förvånas av det, då väldoft och helgonskap verkar höra i hop.